

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 51
(19782)
2024 чылдың
июль 10
среда

Хүннүң үнери — 04.37
Ажары — 20.59
Хүн дурту — 16.22

Садар өртээ
хостуг

12+

Ча адарынга Россияның чемпионатады

Материалды 6-гы арындан номчуур.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Үлегерлиг өг-бүлелер- биле ужурашкан

Тыва Республиканың Баштыңы Владислав Ховалыг «Ынакшыл бол-
гаш шынчы чорук дээш» деп медаль алган өг-бүлелер-биле байырлыг
байдалга ужурашкан.

\ 2-ги арында

Үш-Белдирнин кежээлери

Үш-Белдир курорт Тываның чөөн талазында, Моолдун кызыгаарының
чоогунда, Белин, Бус, Шишкит-Хөл деп үш хемнің саарлып аккан даа-
жының каттышкан белдинде, далай деңнелинден 1120 м бедикте...

\ 10-гу арында

22

үлегерлиг өг-бүлеге "Ынакшыл болгаш
шынчы чорук дээш" деп медальды
ТЫВЫСКАН.

Хораннанган уругларны кичээнгейге алган

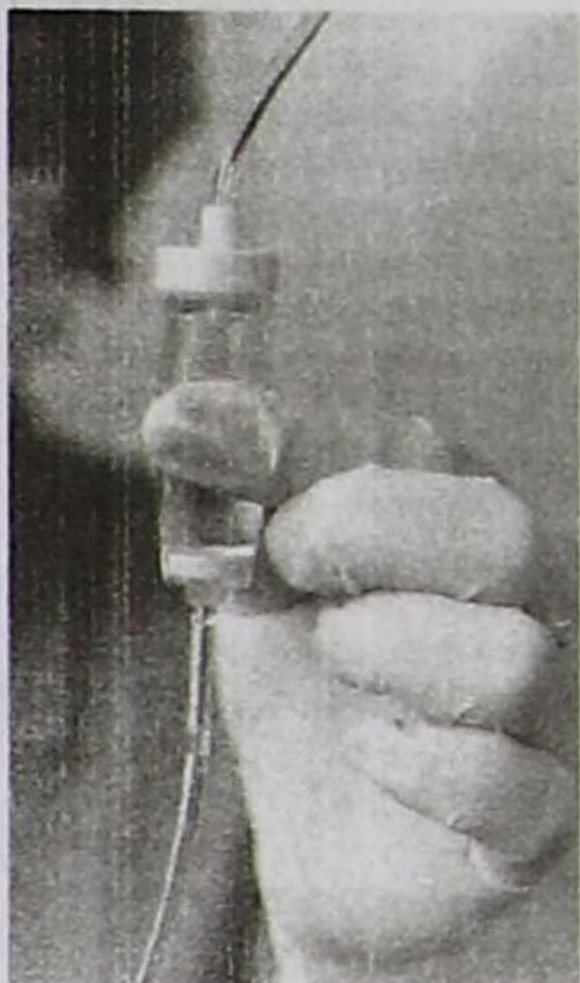
Эъди изээн, ишти аараан 10 хардан 17 харга чедир назылыг 31 уругну республиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезинге эккелген. Баш удур тодаратканы болза, «Чагытай» лагериниң 1 дугаар сезонунга дыштангаш, чанып келген уруглар болган.

Республиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы Чечек Ондарның медеглээни-биле алырга, уругларны эмнеп, чогуур медицина хемчеглерин чорудуп эгелээн. Хораннанган уругларның байдалы аңгы-аңгы. Бир назы четпээн уруг реанимацияда, үжү бажыңында эмненип турар.

ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыг ук байдалды онза кичээнгейге алгаш, хайгааралдар болгаш эрге-хоойлу органны-биле кады «Чагытай» уруглар лагеринге чогуур хыналданы чорудар дугайында даалганы ТР-ниң Кадык камгалал яамызынга берген. Тываның өске-даа бичии уруглар лагерьлеринче хыналдалыг үнүүшкүннерни кылыр дугайында ТР-ниң Баштыңы оралакчыларынга сагындырган. Ук байдалга хамаарышкан айтырыгларны ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар харыылап турар.

Росхереглелхайгаарал болгаш Эпидемиология болгаш гигиена төвү эпидемиолог-туг истелгени (шинчилгени) чорудуп эгелээн. Амгы үеде лагерьниң 1 дугаар сезонунга ажилдап турган болгаш оларның-биле харылзажып турган улустуң шуптузундан анализ алыр ажилдарны чорудуп эгелээн. Аш-чемден болгаш ону шыгжаар черлерден база анализтерни алган.

/ ТР-ниң Чазаның Парлалга албанының медээлеринден.

Үлегерлиг өг-бүлелер-биле ужурашкан

ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыг «Ынакшыл болгаш шынчы чорук дээш» деп медаль алган өг-бүлелер-биле байырлыг байдалга ужурашкан.

25-тен хөй чылдар бурунгаар өг-бүле туткаш, бот-бот-

тарынга ынакшылды болгаш шынчы чорукту бадыткап,

аныяк-өскенге езулуг өг-бүлениң үлегерин көргүскөш, төлөптиг ажы-төлдү өстүрүп, кижизиткен өг-бүлелер ол хемчегге келген.

Өг-бүлелер аныяк чорааш,

канчаар таныжып алганының дугайында солун ужуралдарны сактып, бичии күрүнениң үр чылдарда аас-кежиктиг чуртталгазының чажыттары-биле үлешкен. Оон аңгыда, өг-бүлениң үнениң дугайында болгаш салгалдарга быжыг өг-бүле тударының чажыттарын канчаар чедирериниң дугайында чугаалашкан.

РФ-тиң Президентизи Владимири Путинниң Россияга чарлааны өг-бүле чылы деп тускай программаның ачызында республиканың чеже-чеже найыралдыг, ажилгыр-кежээ, хөй ажы-төлдүг, чаагай чаңылдарын сагып чоруур өг-бүлелери илерээн дээрзин ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыг медеглээш, хемчегге келген өг-бүлелерге байырын чедирген.

/ Бистиң корр.
Буян ООРЖАКТИҢ тырт-тырган чуруктары.

| ОНЗА БАЙДАЛ |

Нарыыдаар чыгыы

2024 чылдың июль 9-та регионунуң диспетчер албанының дыңнатканы-биле алырга, Тыва Республиканың арга-арыг фондузунуң черлеринде 523 га ниити шөлдүг дөрт арга-арыг өрттери хып турар.

Июль 8-те Тожу, Каа-Хем база Тере-Хөл кожууннарда Хамсара, Сизим, Сыстыг-Хем база Кунгуртуг арга-арыг участоктарында 1106,5 га ниити шөлдүг дөрт өрттү өжүрген. Таңды, Тере-Хөл, Каа-Хем база Тожу кожууннарда Бүрен-Хем, Хову база Кунгуртуг арга-арыг ажил-агыйлар девискээринде 271,6 га шөлдө беш өрттү чавырылдырган.

Кызыл, Тожу, Таңды кожууннуң арга-арыгларында

өөскээн өрттерни өжүрер дээш, өртчүлөр эрес-шудургу ажилдап турар. Өрттер өжүреринче 178 кижини база 16 санныг техниканы хаара туткан.

Өртчүлөр арга-арыглыг черлерде, тайгаларда өрттерни өжүрер, оларның катап хөрлээлөп кыварын болдурбас дээш, хайгааралды чорудуп, от катап хып үнген черлерге өртке удур хемчеглерни ап турарга-даа, байдал дыка нарын. Агаар дыка изиг болгаш, эрги өрттер катап хып үнер, чаа өрттер кывар байдал тургустунган.

Өрттер-биле байдал дыка нарыыдаар чадавас. Тывада агаар-бойдузун хайгааралын чорудуп турар албан черлериниң баш бурунгаар медээ-

лери-биле алырга, июль 9-10 хүннеринде дыка изиир, 35 градус ажып, чамдык кожуннар, сумуларга 40 градус ажа бээр чыгыы. А июль 11-ден ыңай хүннерде күштүг хаттар хадыр чадавас. А ол дээрге хөрлээлөп хып чыдар черлерлиг эрги өрттерниң катап өөскүп кыварынга, чаа

өрттерниң дүрген тараарынга салдарлыг.

Тывада июль 1-де кириген «онза байдал» чуруму ам-даа күштүг. Онза чурум негелдези езугаар, кижилерниң арга-арыгже кирери кызыгаарлыг.

/ Ш. ЛОПСАН белеткээн.
Чурукту интернеттен алган.

Ынакшыл болгаш шынчы чорук дээш...

Июль 8-те бүгү Өг-бүле, ынакшыл болгаш шынчы чорук хүнүндө Тываның Чазак бажыңыга «Ынакшыл болгаш шынчы чорук дээш» деп хөй-ниити шаңналдарын байырлыг байдалга тывыскаан.

ТР-нің Чазаның Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар болгаш ТР-нің Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа олар шаңнал алыры-биле чалаттырып келген төлөптиг өг-бүлелерге болгаш оларның чоок кижилеринге Өг-бүле хүнүн таварыштыр байырын чедирип, чылыг-чымчак сөстөрүн ирээп чугаалаан.

2019 чылда «Россияның алдын өг-бүлөзи» деп аттың эдилекчилери, 62 чыл кады чурттааш, аныяк салгалга үлгерин көргүзүп чоруур Тес-Хем кожунунуң төлээлери Делгер-оол Эренчинович, Очур-Хоо Сагдыевна Эртинелерниң өг-бүлезин «Ынакшыл болгаш шынчы чорук дээш» деп медаль-биле шаңнаан. Эртинелерниң өг-бүлези бо хүннерде 30 улуг-биче уйнуктарын карактажып чоруур.

Кызыл кожуунуң Кур-Чер сумузунуң хамаатылары Стай-оол Курбаевич, Сендин Самбуевна Ондарларның өг-бүлөзи алды ажы-төлдү өстүрген. Өгнүң эр ээзи – Күш-ажылдың хоочуну болгаш В.И. Ленин шаңналының эдилекчизи, а Сендин Самбуевна – С.К. Тока аттыг «Ие чаш» шаңналының эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну. Кады чурттааш, таптыг-ла 66 чылдың нүүрүн көрүп чоруур хүндүткелдиг өг-бүлени «Ынакшылдың болгаш шынчы чоруктуң» медалы-биле шаңнаан.

Кызыл кожуунуң чурттакчылары 56 чыл кады чурттааш, 10 ажы-төлдү өстүрүп кижизиткеш, бут кырынга тургускан Чаян-оол Хертекович, Зоя Хертековна Аңгы-оолдарның өг-бүлезин база «Ынакшылдың болгаш шынчы чоруктуң» медалы-биле шаңнаткан.

Улуг-Хем кожундан Петр

Түлүшев, Дадар Дажыевна Манчыннарның өг-бүлөзи 55 чыл бурунгаар өг-бүле туткан. Олар ийи кысты, чаңгыс оолду өстүрүп, кижизиткен. Бо хүннерде 12 уйнуку карактажып чоруур.

Пушкин Дываевич биле Ираида Санчатовна Даваалар өг-бүле тутканындан бээр 54 чыл болган оюн бо чылын демдегледип турар. Олар боттарының үлгери-биле аныяк-өскенге ынакшыл болгаш өг-бүле – кезээде кады чоруур, чарылбас чүүлдер деп билишкенин амыдыралында көргүзүп чоруур. Даваалар ажы-төлүн доозазын эртем-билиглиг специалистер кылдыр өөредип-кижизиткен.

53 чылдың нүүрүн кады көрүп чоруур үлгерлиг өг-бүле Овус Очур-оолович, Лидия Намчыл-Доржуевна Ооржактарның өг-бүлөзи 6 ажы-төлдү төлөптиг кижилер кылдыр кижизиткен. Амгы үеде 28 уйнуун карактажып чоруур.

Барыын-Хемчик кожунуң төлээлери Амыра Конгарович, Зоя Оолаковна Кара-Салдарның бичии күрүнөзи тургустунгандан бээр 52 чыл шуужа берген. Оларның өг-бүлезиниң аас-кежи – ажы-төлүндө.

Өвүр кожунуң үлгерлиг, төлөптиг өг-бүлөзи Валерий

дун кызы-дыр мен. 66 чыл кады чурттааш, уйнуктары-биле каттай 60 ажы-төлдүң энерелдиг ада-иези-дир. Бо хире хөй чылдар дургузунда чурттап келгеш, ада-иевистиң чаңгыс каттап маргыжып турганын-даа сагынмас-тыр мен.

Чогум чуртувус Ийме суур. Ававыс уруглар садынга, а ача-ававыс совхозка ажылдап чораан. Ававыс, ача-ававысты Кур-Чер сумузунче көжүрүп алган бис. Мал-маган азырааш, 2007 чылдан эгелээш, «муңчу» деп атты эдилеп, үрө-түңнелдиг ажылдап чоруурлар. Наа-дымнарга чылдың-на өг-бүлө-вис-биле кады идепкейлиг кижип чордувус. Дыштаныр хүннерде шупту ада-иевистиң аалынга чыгыр бис. Ол ача-ававыс, ача-ававыстың бичии «күрүнө-зиниң» чаңчылы апарган чүве. Ававыс, ача-ававысты бо шаңналга төлөптиг деп санаар бис.

Кызыл хоорайның чурт-

медалы дээш четтирдивис.

Тываның Профэвилелдер федерациязының даргазы Галина Сүрүн,

– «Чырык чер кырында эң-не үнелиг чүүл – өг-бүле» деп анаа эвес чугаалаан болгай. Хөй чылдарда бот-боттарынга ынак болгаш шынчы кылдыр чурттап, хөй ажы-төлдү кижизидип, эртем-билигге чедирип каан үлгерлиг өг-бүлелерниң аразында мээң эки билирим, таныырым улуг назылыгларны көөрүмге, дыка-ла чоргааран-чыг-дыр. Олар дээш сеткилимниң ханызындан өөрүп, биске болгаш аныяк салгалга үлгери дээш четтиргенимни иередиң тур мен. Шак бо байырымның хүнде кижип бүрүзү ынакшылды, аас-кежикти өөрүшкүнү чоок кижилеринден алып болзун!

Бежен-алдан чыл кады чурттаарының чажыды – бот-боттарың хүндүлөжиринде, бот-боттарыңга ынакшылыңда, бот-боттары дээш харысалгазында, бот-боттарыңга бүзүрээринде деп бодаар мен. Ынчангаш ынакшыл болгаш шынчы чорук делгезин!

Өвүрнүң төлээзи Валерий Моңуш:

– Уругларым авазы Алефтина Сагаановна-биле кады өвүр кожунуң Солчур сумузундан келдивис. Кады чурттааш, чартык чүс чыл ашканымыс бо. Чеди ажы-төлдүг, чээрби ажыг уйнукут бис.

2024 чылды Өг-бүле чылы кылдыр чарлааш, хөй чылдарда кады чурттаан үлгерлиг өг-бүлелерни шаңнап-мактап турары өөрүнчүг-даа, солун-даа, чоргааранчыг-даа чүве-дир. Чазак-чагыргавыстың чону дээш, улуг назылыг улус дээш, оларже кичээңгей салып чоруурунга өөрүүр-дүр бис. Өг-бүле бирги черде, ону үнелээр деп билишкенин, үлгери салгалдарымысче дамчыдар-дыр бис.

Өөм ишти бүгү назынында башкылаан. Мен уран чүүл, культура адырынга хөй чылдарда ажылдадым. Ажы-төлүвүстүң аразында башкылар, эмчилер, экономистер дээш кандыг-даа мергежилдиглер бар.

/ Айдың ОНДАР

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруктары.

Кечирович, Алевтина Сагаановна Моңуштар кады чурттаандан бээр 51 чыл болган. Олар өөредилге шугумунуң болгаш культураның хоочуннары, хүндүлүг ажылдакчылары.

«Ынакшыл болгаш шынчы чорук» медалын ниитизи-биле Тываның 30 – 60 чыл кады чурттаан 22 үлгерлиг өг-бүлөзи алган.

Ондарларның өг-бүлезиниң улуг уруу, Алена Авык:

– Ача-ававыс Ыстай-оол Курбаевич, ача-ававыс Сендин Самбуевна Ондарлар. Ада-иевисти бис, үш кызы, деткип чедип келдивис. Ажы-төлү шупту үш кыс, үш оол бис. Оол дуңмаларым аал ээлеп арткан. Ада-иевистиң

такчызы Зоя Самдан:

– Өөм ээзи Анатолий Семенович Самдан-биле кады чурттааш, 50 чыл болуп тур бис. Дөрт ажы-төлдү кижизидип өстүрдүвүс. Олар шупту дээди эртемниг. Уругларымыстың ажы-төлү, уйнуктарымыс чеди кижип. Кызыл хоорайда чурттап чоруур бис. Бүгү назынымда аңга-аңгы школаларга башкылап чордум. Хүндүлүг дыштанылгаже үнөр бетинде, 20 чыл дургузунда Кызылдың политехниктиг техникумунга ажылдап чордум. Ача-ававыс Тыва Республиканың Айыыл чок чериниң хоочуну кижип. Бистиң өг-бүлө-висти үнелээни дээш, «Ынакшыл болгаш шынчы чоруктуң»

Өөрүшкүлүг сактыышкыннарны арттырган

Чыл санында июль 8-те бүгү Россияда Өг-бүлө, ынак-шыл болгаш шынчы чорук хүнүн калбаа-биле демдеглеп эрттирип турар. Эрткен дыштаныр хүннерде найысылал Кызылга ук байырлалга тураскааткан янзы-бүрү хемчеглер болгулаан.

ЧОГААДЫКЧЫ ШӨЛЧҮГЕШТЕР

Июль 6-да Кызылдың Арат шөлүңгө ТР-нің Күш-ажыл болгаш социал политика

яамызы аңгы-аңгы темалыг чогаадыкчы шөлдерни организаастаан. Найысылалдың чурттаакчылары база аалчылары өг-бүлелери-биле келгеш, янзы-бүрү мастер-класстарга күзелдиги-биле киришкеннер.

Чижээлээрге, Кызыл кожуунуң хөй ажил-чорудулгалыг төвүнүң ажилдакчыларының организаастааны «Күзелдерлиг ромашка» база «ТШО дайынчызынга талисман» деп чүрекчигештер кылыр мастер-класстын алуугу,

бичии чон улуг сонугалдыг киришкен.

Кызыл хоорайның Өг-бүлелерге болгаш уругларга деткимче көргүзөр төвүнүң коллективи бичии чаштарга массаж кылырын аваларга көргүзүп, айтып берген. Аныяк иелерге боттары кылып тургаш, өөренип, билип алыры дыка ажыктыг, өөредиглиг болган. А Республиканың Уруглар эмнелгезинин эмчилери күзелдиг кижилерге чаш уругну чөргектээрин өөреткен.

Мода, чараш чүүл сонугарларга база бир шөлчүгешти организаастаан. Тыва национал тон быжарын, шуру-биле чинчи дизерин, билектээштер, каасталгалар кылыры, элезинге чурук чурууру, дой-биле сава кылыры дээш чогаадыкчы ажилдарны сонугаткан. Ылаңгыя бичии уруглар, элээдилер холдары-биле тудуп кылыр ажилдарга идепкейлиг киришкеннер.

Өг-бүлө хүнүңгө тураскааткан бо хемчегге киришкен кижилер бүрүзү бир-ле онзагай, чаа чүүлге өөренип алыр аргалыг болган. Кол-ла чүүл – өг-бүлө-биле демниг, найыралдыг чоруу, оларга өөрүшкүлүг сактыышкыннарны арттырган.

Ол-ла хүн кезээ Арат шөлүңгө Евразийжи «Кавайым сен. Кавай» фестивалдың байырлыг ажыдыышкыны база болган.

ӨГ-БҮЛЕ – ЁЗУ- ЧАҢЧЫЛДАРНЫҢ КАВАЙЫ

Июль 7-де Тываның Национал парыгынга Өг-бүлө хүнүңгө тураскааткан хемчеглер уламчылаан. «Кавайым сен. Кавай» фестивалдың делгелгези көрүштүг черни ээлээн. Аңаа кавайлар болгаш камгалалдар база ус-шеверлерниң ажилдарының делгелгези, үндезин тыва кавайны кылырының мастер-класстары хөй кижини чыып, мөөңнээн.

Ооң-биле чергелештир парктың кол сценазынга «Өг-бүлө – ёзу-чаңчылдарның кавайы» деп өг-бүлелерниң чогаадыкчы мөөрейи болган. Аңаа Тываның аңгы-аңгы кожууннарындан база Красноярск крайдан, Моолдан ниитизи-биле 25 өг-бүлө киришкен. Өг-бүлө бүрүзү боттарының оюн-көргүзүүн белеткеп алган. Чижээлээрге, Бай-Тайга кожуундан Өпейлерниң өг-бүлөзи «Хемчик» деп черге Салчактар аймаанга

уругнуң төрүттүнгени» деп театржыткан көргүзүүн күүсеткен, Сүт-Хөлдөн Ооржактар «Аа, шуу, декей оо» деп ыры-самны бараалгаткан. Красноярск крайдан келген өг-бүлениң «Колечко» ансамбли «Иван да Марья» деп ырыны, а моол аалчылар «Буувей дуу» деп өпей ырын күүсеткеннер.

Тиилекчи өг-бүлелерни Тыва национал театрга мөөрейиниң хаалдазында байырлыг байдалга шаңнап-мактаар. Ол ышкаш аңаа кавай болгаш камгалал кылган ус-шеверлерни база чурукчулар мөөрейиниң тиилекчилерин хүндүткеп байырлаар.

«Кавайым сен. Кавай» төлөвилелди «Культура» национал төлөвилелдин «Чогаадыкчы кижилер» деп федералдыг төлөвилелиниң иштинде Российжи культура фондузунуң грантызы-биле боттандырган дээрзин сагындыраал.

/ А. СОЯН.

Буян Ооржактың болгаш ТР-нің Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының парлалга албанының тырттырган чуруктары.

| СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР |

Тес-Хем кожуунче ажил-агыйжы үнүүшкүн

Тываның Чазааның Даргазының оралакчызы Орлан Сарыгларның удуртулгазы-биле вице-премьерниң хүлээлгезин күүседип турар Айдыс Сынаа, Тываның өөредилге сайыды Елена Хардикова, Тывада уругнуң эргелерин камгалаар бүрүн эргелиг төлээ Саида Сенгии база Тес-Хем кожуунуң чагыргазы база башкылар ниитилежилгези-биле Самагалдай суурга үнүүшкүнүг хуралды эрттирген. Назы четпээннер ортузунда кижизидилге ажилын организаастаанын база корум-чурум үрээшкинеринге профилактика ажилдарын чугаалажып көргөн.

Кожуунуң шупту школаларының директорлары, өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчылары, ол ышкаш кижизидилге талазы-биле чөвүлекчилери ажил-чорудулгазын илеткээн. Психологтук албанның ажилын сайгарып, тус черлерде кижизидилге ажилын организаастаарының база кижизидилге программаларының боттанды-

рылгасын база чугаалашкан.

Албан черлеринде кижизидилге ажилдары чогуур деңгелде чорудуп турарын хурал үезинде түңнээн. Кожуун школаларының чартыында психологтук ажил кабинеттерин дерзээн, оларның арга-дуржулгазын өске албан черлеринге дамчыдар. Шупту школалар шинчилел ажилдарының уругларны хаара туткан боттары музейлерлиг. Үндезин үнелиг чүүлдерни кадагалаар база чырыдыышкын ажилын чорудар төлөвилелдерниң эгелекчизи Ак-Эрик школазын онза демдеглээн.

Чазак Даргазының ора-

лакчызы Орлан Сарыглар кожуун чагыргазының талазындан кичээнгей кошок дээрзин демдеглээн.

«Кожуунда уругларны спортчу, культура база өске-даа дыштанылга хевирлеринче хаара тудар ажилдар чогуур деңгелде эвес-тир деп ажилдың кошок талалары айыттынды. Элээдилер боттары-ла ынчап чоруп турар» – деп, О.Сарыглар демдеглээш, муниципалитетке кижизидилге ажилында база корум-чурум профилактиказында чугула рольду чүгүле школаже онаа-вайн, ажилды харылзашты-

рып дүүштүрер даалганы кожуунуң чаа соңгуткан даргазы Эдуард Эртинеге берген.

Тес-Хемниң чагыргазы малчын аалдарда ада-иелер-биле сырый ажилдаарын айыткан. Малчыннарның ажы-төлү төрелдериниң бажыңнарында чурттап, чогуур хайгааралы чок деп болур. Ындыг ада-иелерни школаның ада-ие хуралдарынче чалап, азы уругнуң айтырыгларын кады сайгарар. Хайгаарал чок ажы-төл айылдыг байдалдарны тургузуп турар.

Кожуунда онза хайгаарал херек ажы-төл-биле кады ажилдарының эпиг аргазы – дагдыныкчы быжыглаар арга-дуржулганы неппередир херек деп хуралда чугаалашкан. Ол ышкаш өг-бүлениң ролюнче, өг-бүлө, эр-херээжен кижизидилгезинче кичээнгейни угландырган.

Ол-ла хүн Тес-Хем кожуунда чайгы кадыкшылга кампаниязын канчаар организаастаанын хынаан. Уруглар лагерде дыка эки дыштанып турарын чугалааннар. Орлан Сарыглар ажы-төлдүң дыштанылгазын эки организаастааны дээш лагерниң ажилчынарынга болгаш башкыларынга четтир-

генин илереткен. Келир чылын лагерниң эмчи булуңун база чем кылыр черин бүрүнү-биле септеп селиир. Өөредилге сайыды Елена Хардикова кожуунуң уругларын оон-даа хөйү-биле хаара тудуп, хайгааралга алыр аргалыг майгын лагерин ооң девискээринге аядар айтырыгны саналдаан.

Тываның Өөредилге яамызының база назы четпээннер херектериниң талазы-биле республика комиссиязының специалистери бо чылын Тываның Бай-Тайга, Барыын-Хемчик база Эрзин кожууннарына чөйүп, чидиг айтырыгларны сайгарып, методиктиг арга-сүмелерни каткан.

Тес-Хем кожуун чагыргазына үнүүшкүнүг хуралдың түңнелинде профилактика субъектилериниң аразына назы четпээннер ортузунга кижизидилге база корум-чурум үрээшкинеринге удур профилактика ажилдарын дүүштүрүп, санал-оналдар база сагындырыгларны өөренип көрбүшаан, муниципалдыг программаны эде тургузарын сүмелээн.

/ ТР-нің Чазааның парлалга албаны.

Ча адарынга Россияның чемпионады

Тывада спорт бедик деңгелде хөгжүп турарының херечизи – Ча адарынга Россияның чемпионадын найысылал Кызыл хоорайда Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионда эрттирип турары. Аңаа киржири-биле Россияның 20 хире регионна-рындан 300 ажыг эң шыырак спортчулар чедип келген. Оларның аразында Россия Федерациязының эң шыырак ча адыкчылары, Россияның чемпионнары болгаш Олимпий оюннарының киржикчилери болгаш тиелекчилери.

Ча адарынга Россияның чемпионадының байырлыг ажыдышкыны июль 8-те болган. Чемпионаттың киржикчилери спортчулар, Башкортостан, Бурятия, Хакасия, Саха-Якутия республикалар, Москва, Новосибирск областтар, Москва биле Санкт-Петербург хоорайлар дээш өске-даа регионна-рың командалары чыскаалыкпаш, боттарының регионна-рың болгаш Россияның туктарын киискидип алгаш, спортчу байырлалды сонугурап келген чүс-чүс көрүкчүлөргө мурну-биле эрткенер. Чыылган чон оларга байыр чедирип,

адыш часкап, деткимче кыйгырыгларны салып турганнар.

Ча адарынга Россияның чемпионадын ажыдарының ёзулалыга Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг киржип, спортчу мөөрейниң болгаш байырлалдың ажитынганан чарлаан.

Россия чергелиг маргылдааларны, чемпионаттарны бистиң республикага эрттирип турар апарганы Тывада спорттун дүрген болгаш бедик деңгелде хөгжүп турарының херечизи деп чемпионадтың байырлыг ажыдышкынынга чугаазынга Владислав Ховалыг демдеглээн. Тыва улустун үш адаан-мөөрейиниң бирээзи – ча адары, ол бистиң чонувустун амыдырал-чуртталгазының, культуразының үндезин кезии, ынчангаш ча спорт Тывада нептереңгей болгаш бедик деңгелде деп республиканың удуртукчузу чугаалаан. Тывага ча спортун сайзырадырынга боттарының улуг үлүүн кириген спортчулар

Владимир Сырат, Раиса биле Евгений Тутатчиковтарны, оларның уруу, Олимпий оюннарының киржикчизи Елена Достайны, паралимпий оюннарының тиелекчизи Михаил Оюнну Тываның Баштыңы адаан. Оларның чүгле спортчу тиилелгелериниң эвес, а ча спортун республикага хөгжүдөр талазы-биле чорудуп турар организастыг болгаш тренер ажылының түңнелинде Тывага ча спорт улам сайзыраар, бистиң Төрээн чуртувустун спортчу адын камгалаар чааа спортчулар көстүп кээр дээрзинге бүзүрелин Владислав Ховалыг илереткен.

Россияның чемпионадын ажитканының байырлыг

ёзулалының үезинде бистиң республикага ча спортун сайзырадырынга ачы-дузалыг болган спортчулар, ча адарынга Россияның чыынды командалыг начальниги Игорь Крылов, ча адарынга Россияның херээжен улустун чыынды командалыг улуг тренери Галина Щадрина, ча адарынга Россияның эр улустун чыынды командалыг улуг тренери Станислав Забродский, Россия Федерациязының ча спортунун президентизи, Россияның спортчу командаларын белеткээр Төптүн кол тренери Владимир Ешеев оларга Тыва Республиканың күрүне шаңналдарын тывыскан. “Тыва Республиканың мурнунга ачы-хавыязы” медальга Владимир Ешеев төлөптиг болган.

Россияның чемпионадының байырлыг ажыдышкынынга ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа, “Чаңгыс демниг Россия” политиктиг партияның кежигүнү, Садыг-үлетпүр палатазының Чөвүлел даргазы Аяс Мөңгө, “Чаңгыс демниг Россия” политиктиг партияның кежигүнү, республиканың алдарлыг артизи Аян Ширижи олар база киржип, спортчу тиилелгелерни ооң киржикчилеринге күзээннер.

Чаа адарынга Россияның чемпионады амгы үеде изиг түлүк уламчылап турар.

/ Ш. МОҢГУШ.

Буян Ооржактың тырттырган чуруктары.

Эрткен дыштаныр хуннерде Улуг-Хем кожууннун төвү Шагаан-Арыг хоорайга “Ада-чурттуң камгалакчыларының Кубогу” деп республика чергелиг шыдыраа маргылдаазы чедишкенин болуп эрткен. Аңаа бүгү Тываның тос кожуунундан 78 эр, 21 херээжен шыдыраачылар киришкен. Назы-хар талазы-биле алыр болза, оларның эң бичиизи 6 харлыг, эң улуу ийи ай болгаш 77 харлаар!

Маргылдаага эр улус аразында Тываның 7 дакпыр чемпиону Эдик Ховалыг, 3 дакпыр чемпион Орлан Сарыглар, республика чемпионнары Мөңгүн-оол Тулуш, Валерий Куулар болгаш өске-даа республика чергелиг шыдыраачылар киришкени онзагай.

Ол ышкаш Тываның 6 дакпыр чемпиону, бо чылын 11 класс дооскан Шуру Ондар,

аңгы-аңгы чылдарда республикага чемпионнап чораан Айлана Монгуш, Айсуу Намнай болгаш өске-даа шыырак херээжен шыдыраачылар киришкени маргылдааны каастаан.

Кыскалаткан үелиг швейцар система-биле 7 салыг иштинде чидиг демиселдин түңнелинде дараазында киржикчилер шылгараан.

Эр улус аразында ниити-

зи-биле: 1-ги чер – Эдик Ховалыг (Кызыл), 2-ги чер – Болат Бадыраа (Кызыл), 3-кү чер – Орлан Сарыглар (Чадаана).

Улуг-Хем кожууннун шыдыраачыларының аразында: 1-ги чер – Мерген Шивитпей, 2-ги чер – Орлан Кыртынмай, 3-кү чер – Сергек Анай-оол.

60 хардан өрү назылыг хоочуннар аразында: 1-ги чер – Иван Күжүгет (Барыын-Хемчик), 2-ги чер – Мөңгүн-оол Тулуш (Чөөн-Хемчик, Ийме, Чаа-Хөл, Улуг-Хем деп бижиткен, эң улуг назылыг киржикчи, сентябрьда 77 харлаар), 3-кү чер – Валерий Куулар (Өвүр).

Херээжен шыдыраачылар аразында ниити бөлүк: 1-ги чер – Шуру Ондар (Сүт-Хөл), 2-ги чер

Ада-чурт камгалакчыларының кубогу

– Долзат Наксыл (Кызыл), 3-кү чер – Саида Домбу (Чадаана).

50 хардан өрү назылыг херээжен улус аразында: 1-ги чер – Айлаңмаа Сат (Чадаана), 2-ги чер – Айлана Монгуш (Каа-Хем), 3-кү чер – Марта Ховалыг (Чадаана).

Улуг-Хем кожууннун херээжен улус аразында: 1-ги чер – Алла Кенден, 2-ги чер – Айсуу Намнай, 3-кү чер – Саида Ондар.

Шупту 1–3 дугаар черлер алган шыдыраачыларга алдын, мөңгүн, хүлер медалдарны, хүндүлел бижиктерни, акша шаңналдарын (7–5–3 муң рубль хемчээлдиг) тывыскан. Ол ышкаш тускай шериг операциязының киржикчилеринге тураскааткан тускай кылган Кубокту эр улус аразында тулган чемпион болган Эдик Ховалыгга тывыскан. Эдик Эрес-оолович ам бо хуннерде Россияның чаа регионна-рының бирээзинде иштики херектер органнарында харыскалыг ажылда шериг албанын уламчылап турар, Тываже шөлээлеп келгени бо.

Бо эрткен республика чергелиг маргылдаага Улуг-Хем кожууннун эр шыдыраачылары идепкейлиг киришкени өөрүнчүг болду. Ылаңгыя хоочун шыдыраачы Валерий Манзырыкчы баштаан Хайыракан шыдыраачылары республика чергелиг киржикчилер-биле ачыр-дачыр тудуштулар. Ол дээш оларга чоргаарланмас аргажок!

ТШО-га маадырлыгы-биле бажын салган кады төрээн акым Андриан Андрианович Шивиттин болгаш дайынчы эш-өөрүмнүн чырык адынга тураскааткан республика чергелиг “Ада-чурт камгалакчыларының кубогу” деп шыдыраа маргылдаазын организастап эрттиреринге боттук дузаны сеткилинден көргүскен чаңгыс чер чуртугларым ТР-ниң Шыдыраа Федерациязының Хүндүлүг президентизи аттың эдилекчилери К.А. Бичелдей биле М.К. Анай-оолга улуу-биле четтирдим.

/ Сылдыс ШИВИТ,

тускай шериг операциязының киржикчизи.

Кол чүүл – чогаадыкчы ажыл

Июль 8–12 хуннеринде аныяк чогаалчыларның улус аразының ийиги фестивалы бистиң республикада болуп эртип турар. Ону Россияның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң деткимчези-биле Тываның Чогаалчылар эвилели организастап эрттирип турар. Фестивальды эрттиреринге акша-хөрөңг деткимчезин Тываның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери боттары база киригеннер.

Аныяк чогаалчыларның улус аразының фестивалы эрткен 2024 чылда база болуп эрткен. Аңаа аныяк чогаалчылар идепкей-

лиг киришкен. Ол фестиваль үезинде Тываның аныяк чогаалчыларының чогаалдарын Россияның Чогаалчылар эвилелин төлээп келген чогаалчылар-биле кады сайгарып көргөн. Эң эки деп үнелелди алган чогаалдарны орус дылче очулдурга, Россияның төп солун-сеткүүлдеринге үндүргөн. Оларның авторларын Россияның чогаалчылар эвилелиниң кежигүнүнге хүлээп алган.

Аныяк чогаалчыларның улус аразының ийиги фестивалына Россияның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазының бирги оралакчызы, дыл эртеминиң

кандидады, шүлүкчү Нина Викторовна Попова, Россияның Чогаалчылар эвилелиниң национал литература талазы-биле килдис эргелекчизи, шүлүкчү, очулдурукчу Валерий Анатольевич Латынин, тыва чогаалдарның очулдурукчузу, шүлүкчү Николай Владимирович Переяслов, Даг-Алтайдан аныяк шүлүкчү Алена Олеговна Санчаа киржип келгеннер.

Июль сестиниң хунүнде аныяк чогаалчыларның улустар аразының ийиги фестивалының организакчылары парлалга конференциязын

республиканың Национал музейиниң хуралдаар залына эрттирген. Шүлүкчү Нина Попова, шүлүкчү, очулдурукчу Валерий Латынин, тыва чогаалдарның очулдурукчузу, шүлүкчү Николай Переяслов, Даг-Алтайдан аныяк шүлүкчү Алена Санчаа парлалга конференциязынга киржип, боттарының чогаадыкчы ажылы-биле чыылганнарны таныштырган, журналистерниң болгаш өске-даа кижилерниң айтырыгларына харыылааннар.

Аныяк чогаалчыларның шүлүктериниң орус дылче одуруглар эдиртир очулгазының шынарынга хамаарыштыр айтырыгга очулдурукчу Валерий Латынин «шоолуг эвес» деп харыылап, бо чылгы фестивальга сайгарар шүлүктер колдуунда бичии уругларга шүлүктер

болганын дыңнадып, одуруг эдирип очулдуруурунда шүлүк тургузуу, чогаадыкчы хөөн илези-биле билдинмесин, ындыг чүүл уран-чечен очулгага шаптараазын дээрзин демдеглээн. Аныяк чогаалчылар фестивалына кол чүүл чогаадыкчы ажыл дээрзин Валерий Латынин онзалап айтып, чогаалдар сайгарылгазының үезинде «чогаадыкчы сөөктерни шыңгыы сивирип чуур бис» деп чугаалаан.

Бо чылгы сайгарылга үезинде шилип алдырган чогаалдарны очулдуруурунга, чырыкче үндүреринге деткимчени көргүзерин Россияның чогаалчылар эвилели аазаанын фестивальдың организакчылары дыңнатканнар.

/ Ш. МОНГУШ.

Чуруктарны интернеттен алган.

| КЫСКА МЕДЭЭЛЕР |

Тываның чурттакчылары 814 депутатты соңгуур

Тывага чаңгыс хүнде 106 соңгулда болуп. Оларның аразында – Дээди Хуралдың (парламентиниң) дөрткү чыыжының база муниципалдыг деңгелге 105 соңгулда болуп. Республиканың сес кожуунунга, Шагаан-Арыг хоорайга болгаш 64 көдээ сумуларга төлээлекчилер органның депутаттарының соңгулдалары, ооң иштинде 32 депутаттың немелде соңгулдазы болуп.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Лариса Андалаеваның чугаазы-биле алырга, соңгукчулар 814 депутатты соңгуур, ооң иштинде Дээди Хуралдың 32 база муниципалдыг тургузглар Хуралдарының 782 депутадын соңгуур. Дээди Хуралдың депутадынга кандидаттарны июнь 8-тен июль 24-түн 18.00 шакка чедир идип үндүрер. Партияларның азы соңгулда каттыжышкыннарының идип үндүргөн кандидаттарын агитация үези кандидаттың депшиттирген дугайында

билдиришкенин хүлээп алган соонда эгелээр болгаш сентябрь 7-ниң дүн ортузунда доостур.

Телевидение, радио, парлалга үндүрүлгелеринге база Интернетке соңгулда мурнунуң агитациязы август 10-дан эгелээш, сентябрь 7-ниң дүнезинде доостур. Соңгулда бетиниң материалдарын салып болуп күрүне-ниң регионалдыг массалыг информация чепсектериниң даңзызын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының, «Тыва» КТРК, «Тува 24» сайтыларына үнген,

«Тувинская правда», «Шын» солуннарга июнь 22-де парлаттынган.

Соңгулда чаңгыс хүн дургузунда – сентябрь 8-те 8.00 шактан 20.00 шакка чедир болуп. Соңгукчулар оран-сава иштинге, даштынга соңгуп болуп, ол ышкаш чедери берге база ыраккы черлерге баш бурунгаар соңгуп болуп. Турар чериниң аайы-биле бадылаар арганы бээри-биле, «Мобильдиг соңгукчу» деп системаны база ажыглаар.

Турар чериниң аайы-биле бадылаар дугайында билдиришкенин хүлээп алып 225 пункт ажылдаар. Июль 24-тен сентябрь 4-ке чедир 19 девискээр соңгулда комиссияларының бааазына, 19 МФЦ салбырларына база «Госуслуги» порталын таварыштыр пункттар ажыттынар. Август 28-тен сентябрь 4-ке чедир 187 соңгулда участогунуң комиссиялары билдиришкенин хүлээп.

/ ТМГ-ниң медээзинден алган.

Спортчу шөлдер ам-даа немежир

2024 чылда «Өөредилге» национал төлевилел езугаар «Уруг бүрүзүнүң чедишкени» федералдыг программа-биле Тываның 5 школазынга спортчу шөлчүгештерни тудар. Спортчу объектилерни Кызыл хоорайның 3, 8, 10, 11 школаларына база Аграр лицейиниң девискээринде тудары көрдүнгөн.

Ук национал төлевилел езугаар республиканың 82 школазында күш-культура болгаш спорт кичээлдерин эрттиреринге таарымчалыг байдалдарны тургускан. Спортчу шөлдерни туткан, спортчу залдарның капитал септелгелерин кылган, а школаның спортчу клубтары дериг-херекселдер-биле чарттырган. Чаа спортчу дериг-херекселдерлиг болгаш чаарттырган залдарда

20 муң ажыг школачыларга күш-культура кичээлдерин эрттирип, аныяк-өскөн ортузунда кадык амыдыралды суртаалдап турар.

Эрткен чылын 11 көдээ школаның спортчу шөлдерин чаарткан болгаш 2 спортчу клубтуң дериг-херекселдерин саткан. Оон аңгыда, Бии-Хем кожуунуң Туранда 1 дугаар школаның спортчу залының капитал септелгезин кылган.

Уруг-дарыг арыг агаарлыг чаарттырган спортчу шөлдерде бут бөмбүү, баскетбол, хол бөмбүүнде маргылдааларны эрттирип, тренажерларда ойнап, чаа-чаа эш-өөрнү тып, хостуг үезин кадыкшылынга ажыктыг кылдыр эрттирип турарлар.

/ ТР-ниң Өөредилге яамызының медээзинден.

Арыглаашкын-биле камгаланыр

Тыва Республикада 2024 чылдың эгезинден тура энтеровирус аарыындан аараан 63 таварылга бүртүктеттинген. Ол дээрге 100 муң чурттакчы чонга хамаарыштыр 18,6 хуу. Оларның 61-и бичии уруглар болган. Энтеровирус халдавырлыг аарыгның эң-не берге хевири энтеровирус менингиди болур. Бо чылын республикада 1 таварылга демдеглеттинген.

Халдавырның тараар объектилеринге аарыгның чедир арыглаттынмаан дөзү, уруглар ойнаар төптерниң өрээлдери, бассейнер, аквапарклар дээш оон-даа өске хөй-ниити черлери хамааржыр.

Аарыгны болдурбас азы ооң тараарын эвээжедир деп бодаар болза, аарыгның непереп болгу дег черлеринге немелде профилактиктиг хемчеглерни чорударын сүмелеп турар. Дезинфекция кылып херекселдер-биле арыглаашкынны көвүдедир, уруглар ойнаар шөлдери, ой-

наарактарны, эт-херекселдер кырын аштап-чуур.

Чаштар ойнаар өрээлдерни, ойнаарактарны, уругларның эт-херекселдерин аштап-арыглаарда, ойнаарактар чуур тускай холуксаалар ажыглаары чугула.

Садыг-саарылга, хөй-ниитиниң кемненилге, бүдүрүлгө черлериниң удуртукчуларына Тыва Республиканың Росхереглелхайгаарал эргелели дараазында чүүлдерни сагындырып турар.

Ук аарыгның суг, аъш-чем, эт-херексел таварыштыр тараарын, долгандыр хүрээлелге энтеровирустуң үр үеде читпезин өөренип көргөш, профилактиктиг бөлүк хемчеглерни күштөлдирерин организастаары эргежок чугула дээрзин сагындырган.

Ажылдакчыларга болгаш келген кижилерге арыг-силгиниң дүрүмнерин сагырынга эптиг байдалды тургузар. Саваң, аржыыл, чунар-демир, арыгланыр саазын болгаш өске-даа херекселдер турары чугула. Ажыл шагының эге-

зинде ажилдакчы бүрүзүнүң кадыының байдалын айтырар, журналга демдеглээр.

Садыг-саарылга болгаш хөй-ниитиниң кемненилге черлеринге дезинфекция херекселдериниң курлавыры турар ужурлуг. Хүн бүрүде ажил шагының соонда шык пөс-биле арыглаашкынны кылып. Ооң соонда оран-савага, дериг-херекселдерге, аяк-савага болгаш оон-даа өске чүүлдерге дезинфекцияны албан чорудар. Эжик тудаларын, раковиналарны, краның ажыдар, хаар тудаларын дезинфекциялыг холуксаа-биле өттүргөн пөс-биле ажил шагының үезинде 2-ден эвээш эвес аштап-чодар.

Албан черлериниң арыгланыр өрээлдери үргүлчү арыг болзун дээш, дезинфекция херекселдери-биле шалазын, ханаларын, эжииниң тудаларын аштаар ужурлуг.

Бүдүрүлгө черлеринге бүдүн хонук дургузунда шык пөс-биле 2 катап арыглаашкынны кылып. Ол үениң аразы дең болур ужурлуг. Ооң соонда дезинфекцияны база албан чорудар.

Арыглаашкын чорударда, аяк-сава чуурда, садыг-саарылга болгаш хөй-ниити черлеринге ажыглаар тускай холуксаалар ажыглаары чугула. Тайылбыр бижээн саазынында "хөй-ниитиниң кемненилге, садыг-саарылга черлеринге ажыглаар" деп бижип каан болур.

/ Тыва Республиканың
Росхереглелхайгаарал
эргелелиниң медээлеринден
Чыжыргана СААЯ
белеткээн.

Халыын изиг хүннерде «хүнге аттырбас» дизе...

Изигде чүрек-дамыр аарыгларлыг, хан базыышкыны улуг кижилер кичээнгейлиг болуру чугула. Аңаа немей улуг-биче кижилер «хүнге аттырып» алгаш, кадыкшылынга айыылды тургузуп болур.

Изиг хүн караанга үр үе дургузунда турганының түңнелинде баш аарып, дескинип, кустуртуп, караа көзүлбестеп, эъди 40 градус чедир изип, моорап эгелээриниң айыылы тургустунуп келир.

Мындыг байдал тургустунганда, дүрген эмчи дузазын кыйгыртып, «хүнге аттырган» кижини сериин, салгынныг черге бажын бедидир чыттыргаш, өөктерин чежип азы идик-хевин ужулгаш, хаваанга өттүрүп каан чиңнээшкин салырын эмчилер сүмелеп турар.

Чайын ажылдаан арат-чон дыштаныр хүннерде өг-бүлө-биле арыг агаарлыг черлерге дыштанып турар. Эштири-мага-ботту сериидедириниң эң-не эки аргазы. Чүгле эштининиң чурумун сагып, арага аймаан черле ишпезин кызыдыңар, чүге дизе сугга дүже бээриниң айыылы улгадыр.

Изигде хөй суксун ижер күзенчиг. Чүге дизе хөй дериткенинден организмге суг

чедишпестээр. Ынчалза-даа дүшпөт суг ишкен херээ чок, аргалыг болза, эртен база кежээ суук чүүлден ижиңер.

Хөй суксун ижер, чимис чиир, олардан минералдыг дустар болгаш витаминнер хөй кээп турар. Сугну, аргалыг болза, хайындыргаш, соодуп алгаш ижер азы газ чок минералдыг суглар ажыглаар. Суг эмин эрттир соок болбас ужурлуг, изигде иммунитет кошкааны-биле ангина азы ОРЗ аары бээр айыыл улгадыр.

Изигде арага аймаан ижерге, кадыкшылга хоралыын билип алыры артык эвес. Ишкен арага-биле кады организмге чугула херек суг бусталып үне бээр. Ынчангаш суг чедишпестээр, ооң уржуу-биле хүнге «аттырып» алырының айыылы улгадыр, азы хоочураан аарыг кедерей берип болур. Ынчангаш изигде арага аймаан, таакпыны шуут кызыгаарлаар, харын-даа шуут ойталааны дээр.

Хөй суглуг чем аймаа ажыктыг – ногаа, чимис. Соок мүннер, салаттар, аңгы-аңгы каттардан хандылар, морстар, компоттар (чигирзиг эвес болза, улам эки) ижиңер. Газтыг чигирзиг суксуннарны ижери күзенчиг эвес.

/ ТМГ-ниң медээзи.

Үндүрүг өрезин июльда төлөп ап болур

ТР-ниң Чазаа июльда хуу кижилерден өңчү-хөреңги үндүрүглериниң өрезин чыыр айны чарлап, агар санныг карталарын хаар, аай-дедир чоруурунга кызыгаарлаашкыннар дээш хоругдалдарны болдурбазы-биле үндүрүг албанында өрелерин төлээр арганы берген.

Үндүрүглер – кижилер бүрүзүнүң күрүнөгө төлээр ужурлуг акша-зы-дыр. Шериг хандырылгазы, оруктар тудуу, пенсия болгаш пособие төлевири, эмнээшкиннер, өөредилге дээш, күрүнениң бодунуң ажыл-чорудулгазын хандырып күүседиринге

херек акша-хөреңги болур.

Чурттакчы чон үндүрүг төлээринден ойталаар болза, башкыларның болгаш эмчилерниң шалыңына, оруктар септелгезинге болгаш айыыл чок чорук хандырылгасынга

акшаландырышышкын чок болу бээр. Ынчангаш үндүрүглерни үезинде болгаш долузу-биле төлээри – кижилер бүрүзүнүң конститушчу хүлээлгези.

«Амгы үеде кижилерниң өңчү-хөреңги, чер болгаш

транспорт үндүрүглеринге өрөзи 150 млн чедип турар. 2024 чылдың эгезинге деңгээрге, өрө 58,1 сая рубль азы 28,2 хуу кызырылган. Үндүрүг эргелелиниң чоруткан ажыл-чорудулгазы-биле өрөниң түңү элээн кызырылган» – деп, үндүрүг албаны дыңнадып турар.

ТР-ниң Чазааның 2024 чылдың июнь 25-те 373-р дугаарлыг айтыышкыны езугаар, өрелерни эвээжедир болгаш каттышкан бюджетти долдурар сорулга-биле, бо чылдың июльда республикада кижилерден өңчү-хөреңги үндүрүглеринге өрелер чыыр шалыпчы айны чарлап, бо чылдың август 1-ге чедир уламчылаарын айыткан.

Үндүрүг албанының ажылдакчылары өрелиг кижилерниң бажыңнарын кезип, чугааны чорудар. Банкоматтар болгаш терминалдар доктаа-

мал ажылдаар. КАИ ажылдакчылары стационарлыг постуларга өрө чыыры-биле рейдилерни чорудар.

Үндүрүг төлекчизи күрүнө ачы-дуза порталында хууда кабинетинден, кайы-даа банкының салбырындан азы почта салбырындан өрелерин төлөп болурун сагындыраалыңар. Тывада 110 муң ажыг кижилер хууда кабинеттерде коштунган.

Россияның федералдыг үндүрүг албан чериниң Тыва Республикада эргелелиниң дыңнатканы-биле алырга, республиканың үндүрүг төлекчилери өңчү-хөреңги үндүрүглериниң эрткен чылдарда өрезин июльда төлөп ап болур.

ТР-ниң Чазаа июль айда хуу кижилерден өрө чыыр шалыпчы айны эрттирер деп шитпирлээн.

/ А. МОНГУШ.

Күзел күштүгдө, кандыг-даа бергелерни ажып чорааш, чедип ап болур. Ооң бадыткалы, Сүт-Хөлдүн Суг-Аксы чурттуг Бадма Делгер-оол стюардесса болуксаан күзелин чедип алыр дээш, өске күрүнөгө четкеш, ооң дылын удур өөренип алгаш, бо чылын Моолдун күрүнениң национал университетиниң авиация салбырын дооскаш, "борт үдекчизи" (стюардесса) мергежилди чедип алган.

Дээди эртемниг, беш дылга арыг чугаалаар (орус, тыва, моол, англи, көрей) тыва стюардесса кыс-биле ужурашкаш, номчукчуларга бодун таныштырып, канчаар өөренип турганының дугайында чугаалап бээрин дилээн бис.

— Мен ада-ием Чайырмаа, Руслан Делгер-оолдарның дөрт ажы-төлүнүң (ийи оол, ийи кыс) улуг уруу мен. Авамның ук-төөгүзү Сүт-Хөлдөн. Ол Социал камгаладылга фондузунуң Тывада эргелелиниң Сүт-Хөлдө салбырында ажылдап турар. Ачам Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүрөндөн. Боду чурукчу мергежилдиг. Ооң-биле чергелештир ыяштан тыва национал дериг-херекселдер, эт-сеп база чазаар. Менден бичии эр дунмам студент. Авам-ачам болгаш студент дунмам тыва ча адарынга сундулуг. Бичии дунмаларым бирээзи школачы, өскези уруглар сады барып турар. Бодум школаны Сүт-Хөлдүн Суг-Аксынга 2019 чылда дооскан мен.

Бичимде "Экипаж" деп уран-чечен фильмин көргөш, стюардессаларны дыка чараш-сынган мен. Ол мергежилдин кижилери каяа-даа чедип кааптар, дыка солун-дур аа, деп бодап турумда, стюардесса болуксаар күзел оттуп келген. Ынчалза-даа дурт-сыным шала чавыс болганындан ол сонугалым чоорту өжүп калган.

ШЫН ШИЛИГЕДЕН КЕЛИР ҮЕ ХАМААРЖЫР

Школа соонда туризм талазы-биле мергежил шилип алыр деп шийтирлээш, Тывадан дашкаар өске хоорайларже дужаап кирер дээримге, чаңгыс аай күрүнө шылгалдазында (ЕГЭ) англи дыл албан турар болган. Менде ол чок. Оон Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунда база ол талазы-биле өөредип турар боорга, ынаар кирип алгаш, бир дугаар курска өөренип турумда, коронавирус эгелээн. Шылгалдаларны онлайн дужаагаш, бирги курсту доозуп-канымда, авам интернеттен Моолда бир университетте стюардессаларны өөредир салбыр ажыттыгандыр дээн. Ынаар шенеп көөр-дүр дээш, интернет таварыштыр авам-биле документиленни чорудуптарывыска, хүлээп алган.

Ол өөредилге чериниң негелдези ёзугаар, стюардессага өөрениксээн улустуң дурт-сыны 165 сантиметрден чавыс болбас дээн болган.

Улан-Батор. 2023 ч. Бадма Делгер-оол.

Стюардесса

Интервью

Ам мээң дурт-сыным 2 сантиметр четпес — 163. Онлайн чугаалажышкын үезинде "Ийи сантиметр ажырбас, ам-даа өзер болгай сен. Өөренип турунда, 165 чедэ бээр сен" — дээш, мени хүлээп алырынга беленип ол өөредилге чериниң башкылары чугаалаан. Ачам: "Коргунчуг аарып тарап турар үеде Кызылга өөрениги дээр" — дээн. Авам: "Сюардесса болуру — сээң изиг күзелиң-не болгай. Шилилгени бодуң кыл" — дээр-ге, боданып тургаш, техникумда өөредилгем ара каггаш, Моолдун күрүнениң национал университетинче өөренир деп шийтирлээш, кирериниң шылгалдаларын онлайн дужаагаш, бир дугаар курсту онлайн өөреним. Чүге дээр-ге ол үеде коронавирус дээш кызыгаарны хаапкан турган.

Ынчан менден аңгыда, ол-ла университеттиң ужудукчу, очулдурукчу салбырларыңче кирип алган өске оолдар-уруглар база бар болган. Стюардесса талазынче ийи киж болган бис. Интернет таварыштыр шупту бир чыл харылзажып келгеш, онлайн өөренир болза, билиг чедип алдынмас дээш, шупту дугурушкаш, Моолда башкыларывыс-биле харылзашкаш, аңаа өөренирин дилээн бис. Ынчан Моолче чоруур дээш дап бээривиске, Тываның кызыгаары бисти эрттирбээн. Бурятия талазындан чоруп болур арга бар боорга, Моолдун Тывада элчин черин таварыштыр хөй саазыннар долдуруп, виза кылдыргаш, чорупкан бис.

Улан-Удэге чедип кээривиске, бисти чедирер ийи автобус манап турган. Ынчан Моолдун ол университетинче кирип алган бистен аңгыда, Бурятиядан

Чайырмаа, Руслан Делгер-оолдар огул-биле.

болгаш Якутиядан студентилер шупту чорупкан бис...

АК ХЕПТИГ УЛУС УТКУП АЛГАН

Улан-Баторга дүне келген бис. Баш бурунгаар башкыларывыстың биске чугаалап турганы езугаар, студентилерниң ниити чуртаар бажыңы өөренир черден ырак эвес болган. Ындыг-даа болза автобустан дүжүп кээривиске-ле, бисти ак хептиг улус уткуп алгаш, дезинфекциялаар дээш өске черже апарган. Оон чурттаар черивиске эккээрге, авиация талазы-биле кирген студентилер чаңгыс черге мөөңнежи, өрээлдерни таарыштыр шилип алгаш, ам-на таптыг өөренип кириптеринге белен турувуста, неделя дургузунда бисти кайнаар-даа үндүрбээн. Ол хонуктарда интернет-даа чок, шала бергедээн бис. Ада-иелеривис-биле башкыларывыс харылзажып, бисти онча-менди чедип келген деп дамчыдып кааны эки болган.

Өрээлден үнүп кээривиске-ле, коридорда ак хептиг

улус бисти шыңгы хайгаарап турду. Бир эвес даштыгаар үнер болзуңарза, дедир чандырыптар бис дээн. Бир студент чөпшээрел чок үне бээрге, ол дораан ону университеттен үндүргөш, дедир чандырыпкан. Айыылдыг чүве-дир деп билгеш, шыңгы байдалга чагыртып, карантинни ынчаар эрттирдивис.

Моолдун күрүнө дылы анги болгаш моол дылдар. Эгезинде дыл билбес улуска дыка берге болган. Волонтерлар дузазы-биле рубльди моол акшага орнап, телефонга симкалар, аъш-чем болгаш өске-даа чугула херек чүүлдерни оларга саттырып ап турдувус. Бир неделя карантин соонда ам-на хостуг хоорайже үнерин чөпшээркен.

ОЗАЛДААН ДЭЭШ КЫМЧЫЛАТКАН

Өөренип эгелей берген бис. Моолдун ол университетиниң авиация факультетинде "борт үдекчизи" (стюардесса) мергежилди чаа кириген болгаш орус дыл билер башкылар

чок, шупту эртемнерни чүгле моол, англи дылдарга өөредип турган. Моол дылды бир дугаар курска онлайн өөренип турган-даа болзувусса, эгезинде дыка бергедешкен бис. Башкыларывыс бисти бирги курсчулар-биле деңге моол кичээл шактарын таарыштыр көрүп тургаш, өөрениңер дээн. Кичээл үезинде лекцияларны телефонга тырттырып алгаш, интернетте очулдурукчу таварыштыр бичиилеп өөрениривиске, дыка нарын болган. Хүннүң-не моолдажып турар болза, дүрген өөренип алыр деп билгеш, ужудукчу талазында өөренип турар моол оолдар биске хоорайны таныштырар дээр-ге, оларны эдерип, моол дылга чугаалажырын оралдажып турдувус.

Университеттиң иштики чуруму — корум-чурум-даа, өөредилге-даа талазы-биле дыка шыңгы болган. Кичээл үзер, озалдаар улусту дораан үндүрүптер. Бир катап бир студент лекциядан озалдап кирип келген. Башкы ол студентини бистиң мурнувуска куру-биле кымчылапкан. Бис шуут кайгай берген бис. Өске күрүнө болганда, боттарының дүрүмнеринде ынчап болур болган-дыр аа деп бодаан бис. Ужудушкунче үнер самолет каш шакта рейсче үнер дээн, чаңгыс-даа минута озалдавайн, ол шагында үнер болганда, бисти шакка чагыртып өөредип турган. Ол олчаан ол эживис-даа, өске-даа студентилер чаңгыс-даа озалдап көрбээн бис.

"БАШКЫМ" ЭЖИМ АПАРГАН

Ийи дугаар курска, февраль төнчүзүндө, студентилерниң ниити чурттаар бажыңының оюну болган. Аңаа бурят эжим бир моол оол сээң-биле таныжып алыксап турар-дыр дээн. Чүгле моол дыл өөренип алырын бодапкаш, таныжып алган бис. Ону "дыл башкызы" кылып алгаш, кады хоорай кирип, Улан-Баторнуң чараш черлеринге чедип, бир ай кады моолдап өөрөнгөш, бодум безин билбээн мен, бөдүүн домактарны тургузуп, чугаалап турар апарган болдум. Практика кырында моол дылды өөренири, анаа кичээл үезинде өөрениринден меңээ белен болган. Дыл өөредип турган "башкым" чоорту мени сонугай берген. Олчаан кады эжишкилер болдувус. Бо эжимни Төмөр-Очир Наранбаатар дээр. Аравыс бир хар. Ол боду Моолдун өске университетиниң студентизи, келир чылын доозар. Ооң ада-иези Завхан аймактан. Боду ада-иезиниң үш ажы-төлүнүң ортуну. Ачазы — геолог, авазы — даараныкчы. Чайлыг үезинде чүгле меңээ эвес, кады өөренип турган эштеримге база дыка дузалажып турган киж. Май айда ону шеригже келдире бээрге, чорупкан. Үш ай болганда, өөренип турар университетиниң шериг кафедрасынга улаштыр шеригни эрттирер дээш чедип келген.

Улан-Батор. 2023 ч. Бадма Делгер-оол.

КАРАНДАШ ЫЗЫРЫП АЛГАШ, ХҮЛҮМЗҮРҮҮР

Стюардессага өөредириниң мурнунда, бир дугаар эң не кол негээр чүүлү – 100 хуу быжыг кадыкшыл. Оон аңгыда, чугааланыры дыңнаштыг, улус-биле эвилең-ээлдек болур, бодун шын алдынып билер, берге байдалдарда сүрээдээчел болбазындан эгелээш, дурт-сынны доктаамал шилгедек тудары, арын-башты шын будуп, чараш олулары, кылаштарындан бээр хөй-ле чүүлдерге өөредип турду.

Дыка шыңгыы бир башкы-выс турган. Кичээл үезинде шуптувуска карандаш ызыртып алгаш, аастың хемчээлин улгаттырбайн, чараш хүлүмзүрүгден көргүзүңер дээш, шын хүлүмзүрүрүн өөредип турган.

Бисти өөредип турган башкыларның хөй кези Моолдун улуг авиакомпанияларының эң-не дээр, улуг дуржулгалыг стюардессалары болур чорду. Кандыг-даа таварылга турар. Чамдык пассажирлер каржы аажылап-даа болур, стюардессаны дажып-даа болур. Ындыг таварылгада ажынмай, оожум уjur-чөвүн тайылбырлап бээр. Өске пассажирлер бичии-ле чүвеге хомудаачал-даа болур. Оларны база оожургадап билер, кижилерниң омак-сөөгүн кажан-даа ылгавас уjurлуг силер дээш, “Стюардесса кичи дээрге ажилдап турар авиакомпаниязының “арны” болур. Самолетта олулар пассажир бүрүзү стюардесса кандыг болдур, авиакомпанияны ынчаар үнелээр. Ол ышкаш чуртче бир дугаар кел чыдар улуска эң-не эки, чараш сеткилди көргүзөр. Ылаңгыя туристер катап база Моолга чедип кээр кылдыр эки сеткилди көргүзөр” – деп, башкыларывыс чагып турду.

Ийи дугаар курстан тура стюардессаларның кедер формазын даарташ, университетке чүгле ооң-биле өөренип турдувус. Ол форманы кеткен соонда, чажын сула салбас, салбараңнаvas кылдыр борбактап алыр. Амы-хууда арыг-силиг чорукче башкылар дыка кичээңгей салыр турган.

ПРАКТИКАЛАП БААРГА, ХҮЛЭЭВЭЭН

Үш дугаар курс соонда Тывага чанып келгеш, практика эртери-биле “Тыва Авиага” чедип кээримге, ооң мурнунда чылдарда стюардессалап чораан Светлана деп хамаатты кижиге кожуп каан. Моол башкыларның лекция үезинде чугаалап турган чүүлдерин ол кончуг таптыг самолет иштинге көргүзүп тургаш, айтып берген. Дыка хөй чүүлдерни билип алган мен. Күзүн Моолга өөренип чедип келгеш, 45 арын долдур канчаар практика эрткенимни бижээш, дужааган мен. Өске өөрлерим практика эртпээн болган. Моолда чеже-даа авиакомпаниялар хөй болза, практикалап баарга, оларны хүлээвээн болган.

Үш дугаар курстан тура өөредилге үезинде Моолдун улуг авиакомпанияларынга бисти чедирип, аэропорттар-биле таныштырып, инженер кижиниң ажылындан эгелээш, самолет уjur үнеринге чедир кандыг белеткел эртерин шуптузун көргүзүп турду. Рейстер мурнунда албан брифинг болур. Аңаа стюардессаларны хуваар, микрофонга чугааланыр кичи бир аңгы, салон иштинге ажилдаар улус бир аңгы болур. Чогум бисти чаңгыс-даа ужудуушкунга кириштирбээн. Кажан ажилдап кирип алырыңарга, чүгле ынчан ужудуушкунче чөпшээрээр деп, башкыларывыс чугаалап турду.

Чайырмаа Делгер-оол уруглары-биле.

КӨРЕЯЖЕ АВИАРЕЙСТЕ ТЫВА СТЮАРДЕССА

Ынчалдыр дөрт чыл өөренигеш, бо чылын дооскаш, эжим эдертип алгаш, Тывада чедип келдивис. Боттарывыстың аажы-чаңывысты эки билчип алыр дээш, дөрт дугаар курска аңгы квартира хөлезилеп кады чурттап турдувус. Боду күдээ болуксаан күзелин илередирге, бир дугаар Тывага кыжын келген кичи. Ада-ием күдээзин эки хүлээп алдылар. Ооң ада-иези база мени көрүксеп турар. Күзүн Моолга баргаш, кайы авиакомпания хүлээп алырдыр, баштай ажилга тургустунуп алыр. Шуудай бергеш, оон өг-бүлө тудар дугайында чугаалажыр деп планнаан бис. Боду Тывага чурттаксаар кичи болду. Бойдузун дыка магадаан. Маңаа чурттаар дээрге, меңээ стюардесса ажил тывылбас ышкажыл. Моолда делегейниң кайы-даа булуңунче уjurдуп турар авиакомпаниялар хөй.

Тывадан кады стюардесса талазынче кирген эжим, очулдурукчу салбырынче шилчиттирип алган. Бир дугаар курска 30 ажыг кичи өөренип кирдивис, олардан 8 кичи доостувус. Мээң соомда ол-ла университеттин ийиги курузунда бир тыва уруг өөренип турар. База бир тыва стюардесса ол болур. Амдыызында “Аэрофлот” авиакомпанияда бир тыва уруг бар деп билер мен, ол-ла. Оон өске ажилдап турар тыва стюардессалар дугайында дыңнаваан мен.

Ажылдай берзимзе, делегейниң кайы-даа булуңунга чорааш, Тыва чуртумнун адын бедик тудар дээш, кызып ажилдаар мен. Бо хүнде күзелим Көреяже рейстерге ажилдаксаар-дыр мен. Үе көргүзе бээр.

Чаа школа дооскан, мергежил шилип чадап турар уругларга, изиг күзелиңер силерни кайнаар эдертир-дир, бергерге торулбайн, ону чедип алыр дээш кызар болзуңарза, чүү-даа доктар болбас деп чугаалаксаар-дыр мен.

/ Карина МОНГУШ.
Чуруктарны маадырның хууда архивинден алган.

Хөөмей-сыгыт чаңгыланган

Бо чылын культура адырында бир онзагай болушкун – «Алаш» бөлүүнүн 25 чылдаан ою. Эрткен дыштаныр хүннерде «Туран» сыын ажыл-агыйының турисчи баазазынга, ажык дээр адаанга делегейде ады-сураа билдингир «Алаш» бөлүүнүн уран чүүлүнүн юбилейлиг чылынга тураскаткан хөөмей-сыгыт чаңгыланган «Алаш-фест» деп дириг хөгжүм фестивалы болуп эрткен.

Фестивальды юбияр «Алаш» бөлүү «Хөөмей-ниң симфониязы» деп төлөвилели-биле ажыткан. Концертке делегейде билдингир тыва хөөмей бөлүктери «Чиргилчин», «Тыва кызы», «Хүн-Хүртү» база аныак фольклор коллективтер «Одучу», «Хөөмей бит», «Аян», «Хартыга», «Уван шу», «Шудэ», «Амырга-Моос» киришкен. Фестивальдың тускай аалчызы – Вячеслав Инжижековтун удуртулгасы-биле Хакасияның симфониктиг оркестри келген.

Фестивальга Тываның аңгы-аңгы кожууннарындан база чурттуң өске регионнарындан 3000 ажыг кичи чыылган. Киржикчилерниң амгы үени-биле аянчылтан сураглыг тыва улустуң ырыларын база арт-чогаадыгларын көрүкчүлөр күзелди-биле сонургап, таалап дыңнааннар.

«Бистиң коллектив тургустунгандан бээр 25 чыл болуп турар. Бо үе дургузунда хөй-хөй чурттарже гастрольдап база аңгы-аңгы концерттерге киржип турдувус. Чаа форматка күүселделеривис тыва чонга чугула деп бодаар мен. Хамыктың мурнунда чаңгыс чер чурттугларымга бөгүн бисти деткип келгени дээш четтиргенимни илередир-дир мен. Ол ышкаш бо хүнде онзагай эртиневис-тыва хөөмей уран чүүлүн биске дамчыткан өгбелеривисти хүндүткээри эргежок чугула. Хөөмей уран чүүлү бүгү делегейде үнелелди алган. Ол биске, хөөмейжилерге дыка уjur-дузалыг» – деп, «Алаш» бөлүүнүн кежигүнү, ТР-ниң алдарлыг артизи Аян Ширижик чугаалаан.

Хөөмей – Тываның эртинези, бойдузу, көшкүн амыдыралы. Онзагай ховар хөөмей бо байырланчыг сценада хөгжүмнүн аңгы-аңгы хевирлерин

каттыштырган дээрзин Дээди Хуралдың өөредилге, культура, аныяктар политиказы болгаш спорт талазы-биле комитетиниң даргазы Аяна Монгуш демдеглээн.

«Бо чылын 25 харын демдеглеп турар «Алаш» бөлүү фестивалдың киржикчилеринге езулуг хөгжүм байырлалын сөңнеди. Хакасиядан келген оркестр көрүкчүлөрнү сонургалын чаалап алды. Бии-хемчилерни көрбейн тур мөн, хөй кезинде республиканың өске кожууннарындан аалчылар бар-дыр. Хөөмейниң онзагайы – бо байырланчыг сценада аңгы-аңгы хөгжүм хевирлерин каттыштырганы» – деп, А. Монгуш чугаалаан.

Фестивальдың ийиги хүнүнде аалчыларга тыва хөгжүм херекселдеринге ойнаар мастер-класстарны организастаан. Ол ышкаш программа езугаар дискотека база шупту «сылдыстарның» киржилгези-биле гала-концерт болган.

Юбияр бөлүктүн тывылган төөгүзү солун. Бөлүктү Тываның улустуң хөөмейжизи, Россия Федерациязының артизи Коңгар-оол Борисович Ондар, Кызылдың уран чүүл колледжизиниң сургуулдары-биле кады тургускан. «Алаш» бөлүүнүн Америкаже бирги туру 2006 чылда болган. Оон бээр американ көрүкчүлөргө чаңгыс эвес удаа концерттерин бараалгаткан. 2004 чылда Тывага эрткен делегей чергелиг хөөмей симпозиумунга «Алаш» бирги дээди шаңналын алган. 2008 чылда ол-ла хөөмей симпозиумунга коллективтин үш хөгжүмчүзү хөөмейниң тергин күүседикчилери болуп, шаңналдарны алган. 2007 чылда Бады-Доржу Ондарга Тыва Республиканың улустуң хөөмейжизи атты тывыскаан. 2009 чылда Аян Ширижик Тыва Республиканың алдарлыг артизи атка төлөптиг болган.

25 чыл дургузунда тыва улустуң аас чогаалына үндезилеттинген «Алаш» бөлүү чоннун хүндүткелин болгаш ынакшылын чаалап ап, хөөмейниң база ыры-хөгжүм уран чүүлүнүн хөгжүлдэинге канчаар-даа аажок улуг үлүг-хуузу кирип чоруур.

/ Гюзель КҮНЗЕТ.
Буян Ооржактың тырттырган чуруктары.

Үш-Белдирниң кежээлери

/ Курорттун бөлүк дыштаныкчылары.

Үш-Белдир курорт Тываның чөөн талазында, Моолдун кызыгаарының чоогунда, Белин, Бус, Шишкит-Хөл деп үш хемниң саарлып аккан хөлүгү шимээн-даажының каттышкан белдиринде, далай деңгелинден 1120 м бедикте, Кызылдан 360 км черде кайгамчык чараш бойдус-чурумалдыг, янзы-бүрү өң-баазын чечектерлиг, оът-сигенниң, аржаан-сугларның айдызаан чаагай чыды, куштарның мыжырашкан хөлүгү үнери, тайга черниң онзагай ыржымы болгаш амыр-дышты оожургадып дыштандырып келир, сорунзалыг, кайгамчык оран-на болгай!

Үш-Белдир — тывызыксыг оран! Ол дээрже ырак тайгаларда чаштынып чыдар өртээ чок эртине-дир. Ону боду чедип, караа-биле көргөн кижилер үнелеп болур. Олче чүгле агаар оруу-биле

чедерин сагындырайн.

Бистиң курорттуну — алдын медальдың эдилекчизи. Ол ону каш чыл бурунгаар Сибирь регионунуң курорттарының аразынга мөөрейге чаалап алган. Ол дээрже эмнээш-кинниң чедимчелии болгаш минералдыг аржаан-сугларның шынарының талазы-биле эксперттерниң бедик үнелелин алганы-дыр.

Курорттун аржаан суглары бедик термалдыг, азоттуг, кошкак минералдыг болгаш аңгы-аңгы химиктиг элементилер-биле байлак. Магалыг, чаагай хуулгаазын бойдус-биле бүргеттинген, эгээртинмес байлаан кижилерге харам чогу-биле өргүп чоруур, катап-таттынмас чараш каазы-биле кижилерни бодунче сорун-залаптар онзагай күштүүн чугаалаксаар мен.

Курорт кандыг-даа кижиге дыштанып болгаш эмненип алырынга таарымчалыг.

/ Александр Бурбу — стол тенниниң тийлекчизи.

Ол кижиниң хан эргилдезин экижидип, сөөк-даяктың, шыңганнарының быжыгарынга, кижиниң күш кирип алырынга болгаш сагыш-сеткилди оожургадырынга онзагай болуп турар.

Ында эмнээш-кинниң каш янзызын чорудуп турар: термалдыг ванналар, циркуляр-

лыг болгаш агып үнүп турар душтар, Шарко дужу, ДВТ, Алмаг, электрофорез, аппарат Поток-1.

Курортту 2005 чылдан тура, дүжериңиң кырынга турда, Мира Оюновна Опеен удуртуп, болур-чогуур аргаларны ажыглап тургаш, чонну дыштандырып, чеже-даа экономиктиг бергедээш-киннер турза ажылдап келген. Мында курорттун амыдыралчы байдалы дыка бөдүүн: чурттаар черниң бедик ямбылыын (комфорт) болгаш дыжын чүгле хуулгаазын бойдус солуп база эмнеп турар. Курорт бот-чарылгага турган болгаш бодун боду хандыртынып турган. Ол чүл дээрже курсовкалардан кирген акша-көпөөк чүгле аш-чемге өй турган.

Бо чылдан эгелээш, курорт санаторлуг-профилакторий "Серебрянкаже" долузу-биле шилчээни-биле электроэнергияны шөйүп, чырык хандырылганы дүне-хүндүс дивес, чырып турар апарганы кончуг эки болган. Харын-даа интернет, телефон-биле харылзаа база тургустунган болуп турар. Бо кылдырган ажылдар курорттун амыг ажыл-агыйының удуртукчузу Кежик Маратовичиниң болгаш ооң дузалакчызы Орлан Ендановичиниң кириген үлүг-хуузуна мактаар апаар. Эр хейлер!

Дыштаныкчыларга нефролог эмчи Айлана Адисовна Донгак эмнээш-кинниң байлак дуржулганын көргүзүп чедирип турары эки. Ооң 1990 чылда Красноярскының эмчи институтун, Москвага 2000 чылда чаа төрүттүнген чаштарга кезиш-кинниң кандидат диссертациязын камгалап алганын билдим. Дыштаныкчыларга болгаш аарыг кижилерге улуг эмчи сестразы Любовь Адыг-ооловна, хол-биле нугушкуннунуң масса-

жизи Игорь Соянның болгаш өске-даа ажылдакчыларның улуг кичээнгейлиин, сагыш човаашкынның эмнеп турары мактаксанчыг.

Курорттун культура-массалыг хемчеглер эрттирикчизи Белекмаа Монгуштуң удуртулганы-биле кезээлдерде клубка оюн-хөг, танцы-сам, ыр-шоор үзүлбес.

Амданныг чемни шеф-повар Салбак Биче-ооловна база ооң дузалакчызы Элла Оюновна үе-шаанда кылып, чонну чемгерип турар. Маңаа немеп каар чүүл болза, ногаа-чимис ай-маан болгаш творогту кириери күзенчиг.

Дыштаныкчылардан Тываның девискээр ниитилелиниң инвалидтериниң спортка-даа, оюн-хөгге-даа идепкейлиин онзалап демдеглексээн мен. Стол теннининге ук ниитилелден Александр Бурбунуң шимченгир-кавынгырын, ойнаар техниказының чаражын чугаалавас арга чок. Ол 1-ги черни бүзүрелди-биле чаалап алган. Коляскада оран инвалидтерниң индий улустун танцызын, ырлап-шоорлап турарын көргөш, бо улустун амыдыралга ынаан, туруштуун чугаалаары артык эвес. Эр хейлер!

Дыштаныкчыларга кадык амыдыралды непередир-биле спортчу оюннарны организаастаарынга бо чүүлдүн автору база дыштаныкчылардан Хорагай Хомушку, Онзагай Ооржак база Саида Монгуш идепкейлиг киришти-вис.

Хөлүгү оюн-баштак, каттырынчыг чугаалар, баян үделгези-биле ыр-шоор, танцы-сам Үш-Белдирниң кезээлдеринде чаңгыланып турган.

/ Раиса ОНДАР

ТР-ниң улустун башкызы,
РФ-тиң Журналистер болгаш
ТР-ниң чогаалчылар эвилел-
дериниң кижигүнү.

20 чыл шуужа берген...

Бо чылдың июнь 29-та чаңгысклассчылар шупту өскентөрзөн суурувус Аянгатының арыг агаарын тынып, аян-шыгынга чыгып, клазывыс башкызынга чедип, солун сактыышкыннарны чугаалажып, дыка-ла эки дыштандывыс.

Бодаарга-ла, 20 чыл эртен, хөй хуусаа ышкаш. Херек кырында эштеримни көөрүмге, ол-ла школачы чорааны ышкаш, тенек, баштак хевээр болдулар. Дооскан школавысты эргижирээни-биле бузуп каапкан. Амгы үеде школачылар интернат турган оран-савада өөренип турар. Ону барымдаалааш, 2004 чылдың доозукчулары чугаалашкаш, өскентөрзөн суурувуска бир-ле уттундурбас, чараш чүүл арттырып каары-биле, «Мээң ынак Аянгатым» деп демирден стелланы кылдырып, тургустувус. Ол төөгүгө артар!

Клазывыс башкызы Апрель Бадыевич Шокар. 5-ки класс-

тан 11-ги класска бисти хөй санныг өөреникчилериниң хеймери кылдыр доостурган кижиге. Башкывыс школага 50 чыл ажылдаан. Амгы үеде ол хүндүлүг дыштанылгада. «Ажылдап келген чылдарымда черле мындыг тенек класс кажан-даа көрбээн мен. Кыс

уругларының тенээ ат болган, оол уругдан артык болуп чүве-дир» — деп бисти кончуур турган. Көк Нива чычаанын мунуп алган, шыкпыжын тудуп алган бисти сүрүп турганын сактып, буруувусту миннип-даа турдувус. Клазывыс уруглары, оолдары шупту эртем-билиг-

лиг, өглүг-баштыг, ажы-төлдүг эки чурттап чоруурлар.

Бо үеде башкывыс өлчей-чолдуг өбге назынче кирген-даа бол, адак-бышкаа чиик, малын кадарып маңнап турары өөрүнчүг болду. Өөреникчилерин көргөш, өөрүп, бистиң чедиш-киннеривис дээш чоргаарланып чоруурун чугаалап, шуптувуска ак орукту, ам-даа шак-ла мынчаар,

демниг эдержип чоруурувусту күзеп, өөрүшкүзүн карак чаштары-биле илередип турду. Ам-даа бистиң аравыска хөй чылдар иштинде чоруурун башкывыс Апрель Бадыевич Шокарга күзедивис!

/ Азияна СААЯ.

Чуруктарны авторнун
архивинден алган.

/ Апрель Шокар

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨНГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
"ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ"

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

ТЕЛЕФОН ДЛЯ ЗАКАЗА:
8(394-22)3-33-22

Г. КЫЗЫЛ, УЛ. КРАСНОАРМЕЙСКАЯ, 100, КАБ. 309.

**ВЫДЕЛИ
СЕБЯ ИЗ
ТОЛПЫ!**

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

ТываМедиаГрупп

**ПЕЧАТЬ НА
ОДЕЖДЕ**

**ЛЮБЫЕ
ЦВЕТА**
Реклама

12+

Музыкальная передача на канале "Тыва 24"
ОТ ВСЕЙ ДУШИ(ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

17:00 - 19:00 17:00 - 19:00 8:00 - 9:00
ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

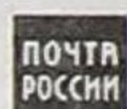

Стоимость дополнительного слова: 50 руб.,
фото: 150 руб., песни: 700 руб.

ПО АДРЕСУ: РЕКЛАМА
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

12+

**Подарите подписку
детям и пожилым**

- ☒ детскому дому
- ☒ школе-интернату
- ☒ дому малютки
- ☒ дому престарелых
- ☒ библиотеке и ВУЗу
- ☒ хоспису

**Благотворительная
акция**

РЕКЛАМА

podpiska.pochta.ru

ОБЪЯВЛЕНИЕ

Юрточный кемпинг база отдыха «Алмаз» приглашает жителей и гостей нашей Республики провести незабываемый отдых на таежном воздухе живописном месте станции Тайга! Отдых на природе – один из самых популярных видов активного досуга в современном мире. Люди часто стремятся выбраться из городской суеты и провести время в тишине и спокойствии, наслаждаясь красотами природы.

Здесь созданы все благоприятные условия для отдыхающих:
5 комфортабельных, современных юрт со всеми удобствами: теплый пол, душ, туалет, холодильник, плитка, микроволновка.
просторная беседка и шашлычная зона для отдыха.
можете отдельно заказать караоке.
рядом сделана прекрасная экологическая тропа на более 1 км. для прогулки по лесу.

По всем вопросам обращаться по телефону 8-901-019-00-77.
Юрточный кемпинг «Алмаз» для тех, кто не только любит природу, но и комфорт.

ООО «Алмаз»
ИНН 1700003746 ОГРН 1221700000917
ID: 2Vtzqwr21Wf

Реклама 12+
на платной основе

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ:

<https://vk.com/public219781219>

ТМГ
Издательский дом

ТЫВАМЕДИАГРУПП

Реклама, подписка, сотрудничество:

8(39422)2-18-10, 3-33-22

8-923-267-07-49

Отдел продвижения и продаж, 3 этаж, кабинет 309

РЕКЛАМА

Мегечиге алзы кааптар....

Эрги автомашиналарны садып алырда, кончуг кичээнгейлиг болурун Күрүнениң автоинспекция ажилдакчылары хамаатыларга үргүлчү сагындырып турар. Ынчалза-даа улуг орус чогаалчы, баснялар бижип чораан Иван Крыловтуң басняларының бирээзинде ышкаш "мегечиге алзы кааптар ындыг чүве болган-на чок таваржы бээр". Эрги машиналар садып алгаш, оларны садыпкан кижилерге мегелеттирип алган таварылгалар бистиң республикада ховар эвес дээрзин полиция ажилдакчылары ТР-ниң КАИ албанының медээлеринден билдингир.

2023 чылдың август айның 21-ниң хүнүндө «КамАЗ-5511» маркалыг чүк машинасын ТР-ниң Иштики херектер яамызының Күрүнениң автоинспекциязынга бүртүкдөп алыры-биле, Кызыл хоорайның чурттакчызы халдып келген. Күрүнениң автоинспекциязының бүртүкел албанының ажилдакчылары «КамАЗ-5511»-ни хынап көөрге, ооң рамазында демдеглел дугаар чогу илерээн. РФ-тиң Күрүне автоинспекциязының автомобильдер баазасы дамчыштыр хынап көөрге, Кызыл чурттуг хамаатының садып алганы эрги автомашина Красноярск хоорайда кижиниң адынга бүртүктөккен, ооң өңчүзү боору илерээн.

Ол-ла хүн, 2023 чылдың август айның 21-ниң хүнүндө, «УАЗ-3303» маркалыг машинасын Күрүнениң автоинспекциязынга бүртүкдөп алыры-биле, Тес-Хем кожуунунң Белдир-Арыг суур чурттуг кижиче келген. Машинаны КАИ ажилдакчылары хынап көөрге, ооң рамазының дугаарын эде хап турганы илерээн. Бо автомашинаны РФ-тиң Күрүне автоинспекциязының автомобильдер баазасы дамчыштыр хынап көөрге, «УАЗ-3303» Тюмень областың Ялуторовск хоорайның чурттакчызының адынга бүртүктөккени, ук машина хоойлу-дүрүм ёзугаар ооң өңчү-хөреңгизи боору билдинген.

Үстүндө айыттылган автомашиналарны тускай шөлге тургускаш, оларны саткан болгаш садып алган хамаатыларга хамаарыштыр истелге-хыналда ажилдарын чоруткан.

Эрги машиналарны бүртүкээр үеде автотранспорттун демдеглел дугаарларын өскерттип каан азы шуут чидир балапкан, ол ышкаш автотранспорттун техниктиг паспортунда, транспорттун бүртүкел шынзылгасында меге медээлер барын Тыва Республиканың Күрүнениң автоинспекция ажилдакчылары

эпти-ле илередип турарлар.

Информация технологиялары сайзырааны-биле холбаштыр машиналарны интернет дамчыштыр харылзаалар-биле садып алыры сөөлгү үеде элээн неперээн. Ону садыглажышкынның шоолуг-ла бүзүрелдиг эвес аргазы деп чамдык кижилер санап турар. Садып алыр машинаны интернетте чарлардан дилеп тургаш, документиерже шыңгы кичээнгейни салырын арга-дуржулгалыг садыгжылар сүмелеп турар.

Транспорттун техниктиг паспорту – чугула документ. Чамдык хамаатылар ында айыттылган медээлерни кичээнгейге албас болган хараазында машина садыпкан кижилерге мегелеттирип алган таварылгаар кайы хөй.

Бир эвес транспорттун техниктиг паспортунда машинаның хууда идентификация дугаарын (VIN) көргүспээн азы чажырар болза, бүзүрелдиг эвес кижилер-дир, олардан машина садып алган херээ чок. Чүге дээрге VIN техниктиг паспортта кол демдеглел. Машинаны кылып үндүргөн бүдүрүкчү машина бүрүзүнге VIN-ни 17 саннар болгаш үжүктөр-биле албан тыпсып каар. VIN машина бүрүзүңүң бүрүн "ат-сывы"-дыр. VIN-ни сайгарып көргөш, машинаны кайы чуртка кылып үндүргени дээш өске-даа чүүлдерни билип ап болур. Транспорттун техниктиг паспортунга машинаны кылып үндүргөн чылын, өңүн, машинаны кымнар эдилеп чораанын база айтып каан болур. Ынчангаш автомашинаны садып ап тура, маши-

наның бодунда демдеглелдер биле техниктиг паспортта демдеглелдерни кончуг кичээнгейлиг шүүштүрүп көөрү чугула.

Автотранспорттун техниктиг паспортунун "тускай демдеглелдер" деп чүүлүнче база кичээнгейни салганы дээр. Аңаа машинаны каш кижиче эдилеп чораан, техниктиг паспорттун хоолгаларын кылып берип турган дугайында демдеглелдер бар боор. Техниктиг паспорттун хоолгазы бар автомашинаны садып албааны дээр, чүге дээрге хоолганы кылып бергениниң багай уржуктуг чылдагаанары бар бооп болур. Чижээлээрге, оорлаан азы септештирип кылган автомашиналарга техниктиг паспорт хоолгаларын кылган таварылгаларны КАИ ажилдакчылары илередип турар.

Автомашинаның кузовунда, рамазында, моторунда идентификация дугаарларны балааны, өскерткени дээш, РФ-тиң Кеземче кодекизиниң 326-гы чүүлү-биле 2 чылга чедир хосталгазын казыттырып шииттирип болур.

Эрги машиналарны садып алырда, кончуг кичээнгейлиг болурун, техниктиг паспортта болгаш транспортту бүртүкээниниң шынзылгасында, ол ышкаш машинаның бодунда демдеглелдерни шыңгы шүүштүрүп көөрүн, РФ-тиң Күрүнениң автоинспекциязының албан ёзугаар сайтызы дамчыштыр садып алыр деп турар машинаның дугайында медээлерни хынаарын полиция ажилдакчылары хамаатыларга сүмелеп турар.

/ Ш.ЛОПСАН.

Дүрүмнерни сагыыры айыылдан камгалаар

Школачыларның чайгы дышта-нылгазының кидин түлүк үези. Уруглар дыштанып, ойнап, эштип, хүнге дөгеленип, сугга янзы-бүрү оюннар ойнаарлар. Ынчалза-даа чамдык ада-иелер сугга айыыл-халап дугайында ажы-төлүңгө чугаалавайн турары харааданчыл.

Уруглар суг кыдыынга келгеш, албан улуг улустун хайгааралынга болгаш эштир кылдыр тускай белеткеп каан черге турар ужурлуг. Сугга бодун канчаар алдынарының дүрүмнерин болгаш туруп болгу дег айыыл-халап дугайында оларга тайылбырлап, чугаалап бээри чугула.

Бичии уругларга улуг улустун хайгааралы чокка танывазы черлерге, көвүрүглер адаанга, боогдалдар чанынга, үрер матрацтар, камералар болгаш өске-даа эштир херекселдер-биле сугга эштири шуут хоруглуг. Сугнуң дүвүн, ханызын билип албайн, бедиктен шурап база болбас. Ол ышкаш эштинге көрдүмзүн болгаш "Эштип болбас" деп сагындырыг бижик азып каан черлерге база эжинмес.

Бо чайын Тывада албан ёзугаар 5 пляжты ажыдары көрдүнгөн. Оларга Мөңгүн-Тайга кожуунда Ак-Хөл, Таңдыда Чагытайның соңгу кезээ, Тожунун Азас, Кызылда Улуг-Хем эриинде Национал парк девискээри хамааржыр.

Айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин хажыдары кижиниң амы-тынын алгаш барып болур эгиттинмес чорук болуп болур дээрзин уругларга өөредир. Ылаңгыя суг чанында чурттап турар азы улуг хемниг, хөлдүг черге дыштанып чоруп турар болзуңарза, айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин үргүлчү катаптаар, суг дугайында сагындырар.

Бир эвес кичээнишкынниң хемчеглерин бодап, сагып турар болза, дыштанылга айыыл чок болур.

/ Чыжыргана СААЯ.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
кабт 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35,
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак, А. Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация техно-
логиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федерал-
дыг албанның Енисей эргелели
«Шын» солунну 18.10.2022 чылда
бүртүккөн.
Бүртүкел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттылган материал-
дарның авторларының бодап-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыт-
тылган саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадылары дээш
авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2645 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1440,96 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10